

Marija Pirjevec

Univerza v Trstu

IVAN CANKAR IN TRST*

»Ljubljana je srce Slovenije, Trst pa so njena pljuča«, je poudaril Cankar v svojem zadnjem predavanju v Trstu in s tem označil svoj odnos do našega mesta.¹ Vključeval ga je v svojo predstavo o Sloveniji, ne da bi pri tem dosti razmišljal o njegovi etnično tako raznoliki podobi. Cankar se je živo zavedal, da je za slovenski narod dostop do morja življenjskega pomena, videl pa je tudi moč gospodarskih vezi, ki vključujejo Trst v njegovo naravno zaledje. Seveda ni zapiral oči pred problemom, ki bi ga v Sloveniji, kakršno si je predstavljal, povzročil obstoj močne italijanske manjšine. Vendar ga ni dramatiziral, saj je bil prepričan, da je mogoče manjšinska vprašanja rešiti s priznavanjem vseh kulturnih in civilnih pravic tujerodnih državljanov.

Zavest o pripadnosti Trsta v slovenski nacionalni, kulturni in ekonomski prostor je proti koncu stoletja, ko je Cankar začel s svojim publicističnim delovanjem, postajala v našem javnem življenju vedno jasnejša. V osemdesetih letih je namreč mogoče opaziti pomemben prelom v procesu raznarodovanja, ki so mu bili podvrženi številni Slovenci, ko so iz bližnje in daljne okolice prihajali v mesto iskat dela in kruha. V devetnajstem stoletju je Trst doživel izreden demografski razmah. Še v začetku stoletja je štel približno 30.000 prebivalcev, na koncu pa skoraj 180.000. Jasno je, da gre tu predvsem za slovenske priseljence, ki so se sprva, v dveh ali treh generacijah, na splošno potujčili, pozneje pa, v drugi polovici stoletja, pod vplivom prerodnega gibanja, ki je zajelo vse slovenske kraje, postajali bolj in bolj samozavestni in ohranili zvestobo svojemu jeziku in rodu. V mestu se začenja krepiti slovensko meščanstvo s trgovci in intelektualci, pa tudi proletariat se postopno uveljavlja kot borbena politična skupina. Ta razvoj je bil tako močan, da je Trst postal v nekaj desetletjih največje slovensko mesto, kar je globoko vznemirjalo italijanske nacionaliste. Ko so se iredentistični krogi zavedli nevarnosti, so napovedali tržaškim Slovencem neizprosni boj. Slovenci pa so, zavedajoč se svoje pravice do obstoja na teh tleh, razvili pestro kulturno in politično akcijo, saj so vedeli, da bodo mogli kljubovati nasprotnim silam samo, če se jim bodo zoperstavili kot enakovredni tekmeči.

Na čelo tega gibanja je stopilo društvo *Edinost*, ki je skušalo zbrati okoli sebe vse zavedne Slovence ne glede na njihove ideološke razlike. Društvo je izdajalo svoj list, podpiralo družbo sv. Cirila in Metoda, ki je delovala na šolskem področju, in začelo tudi misliti na narodni dom, ki naj bi združil osrednje prosvetne organizacije in ustanove, med njimi tudi poklicno gledališče. Tako raz-

* Predavanje na strokovnem zborovanju slovenskih slavistov, 14. oktobra 1976 v Trstu.

¹ Ivan Cankar, *Očiščenje in pomlajenje*, Zbrano delo (ZD), XXV, str. 239.

novrstna dejavnost je zahtevala izobraženih moči, zato ni čudo, da so v Trstu zgodaj postali pozorni na Cankarja in na njegovo pisateljsko nadarjenost. Redakcija *Edinosti* ga je v času, ko je še mislil na zaključek univerzitetnega študija, povabila v Trst za urednika. Kot sam piše Ani Lušinovi, ga je za trenutek res obšla skušnjava, da bi ponudbo sprejel, a takoj nato jo je odklonil, ker se mu je zdelo, da bi mu mesto ne nudilo prave prihodnosti.² Sicer pa mu v tej dobi *Edinost* zaradi ideološke nejasnosti ni bila posebno všeč. Pozneje, ko je sam zavzel politično odločno stališče, je v pismu Etbinu Kristanu takole označil tržaški list: »Ker imam precej prostega časa, si pustim brado rasti. Pa tudi s to nisem zadovoljen; ni ne črna, ne rjava, ne rumena, kakor *Edinost*.«³

S Kristanom, ki je bil eden izmed voditeljev jugoslovanske socialnodemokratske stranke, je Cankar navezal stike že zgodaj, ko je ta pomembni ideolog in politik urejal v Trstu *Rdeči prapor*.⁴ Z njim je takoj našel skupni jezik v odporu do klerikalizma, ki je, kakor piše v svojem prvem pismu Kristanu, »prepojil vse slovensko življenje«. Ta ugotovitev je bila občutena toliko bolj živo, ker je bil Cankar tedaj pod vtisom Jegličevega požiga *Erotike*, požiga, ki ga je Kristan brez obotavljanja javno obsodil. Obenem je povabil mladega heretika, naj sodeluje pri njegovem listu. Cankar mu je res poslal pesem *Svečanost v Varšavi*, ki je izšla 1. maja l. 1899 v slavnostni številki *Rdečega prapora*.⁵ V tej pesmi pripoveduje o odkritju spomenika Adamu Mickiewiczu, ki ga je Cankar tolmačil kot veličastno demonstracijo revolucionarnega duha. Politična angažiranost teh verzov nakazuje vsebino celotnega Cankarjevega odnosa do Trsta. Ko je l. 1907 kandidiral na socialnodemokratski listi, je prišel prvič predavati v Trst, da bi sodeloval pri volilnem boju svoje stranke. Predavanje je organiziral *Ljudski oder*, ki je bil ustanovljen l. 1905 in je zrasel iz specifičnih tržaških razmer. Slovenska buržoazija je namreč v polemiki s socialisti trdila, da zanemarjajo narodnostne probleme in se utapljuje v tujem morju. Odgovor na te očitke je bila ustanovitev *Ljudskega odra*, tribune, ki je kmalu razvila pestro kulturno dejavnost v slovenskem jeziku. *Ljudski oder* je med drugim priredil celo vrsto predavanj, pri katerih so sodelovali vidni intelektualci, ki so bili blizu socialnodemokratski stranki: Tuma, Lončar, Prijatelj, Kvedrova, Prepeluh, Čermelj in drugi.⁶

Cankar je prišel v Trst 24. aprila 1907 in imel še isti večer v Delavskem domu predavanje o *Slovenskem ljudstvu in slovenski kulturi*.⁷ Na prvi pogled se zdi predavanje kaj malo primerno za eno izmed najbolj burnih predvolilnih obdobij, kar jih je doživela stara Avstrija. Znano je, da so bile l. 1907 po dolgih in ostrih bojih razpisane splošne, tajne in neposredne volitve. To je vzbujalo upanje, da bodo tako imenovani »nezgodovinski« narodi, pa tudi vsi nižji sloji, ne glede na etnično pripadnost, končno le dobili pravičnejše predstavništvo v dunajskem parlamentu. Problem, pred katerim so se znašli tržaški Slovenci, je bil zelo kočljiv, saj so v svojem boju za narodnostni obstoj čutili potrebo, da nastopijo na volitvah enotno, brez ozira na ideološke razlike. S tem pa se niso

² I. Cankar, *Pismo Ani Lušinovi*, 20. VIII. 1898, ZD, XXVII, str. 291.

³ I. Cankar, *Pismo Etbinu Kristanu*, 30. XI. 1910, ZD, XXVIII, str. 39.

⁴ *Rdeči prapor* je izhajal v Trstu od 1899. do 1905.

⁵ I. Cankar, *Svečanost v Varšavi*, Izabrana dela, I, str. 66, 67.

⁶ Ivan Regent, *Spomini*, Ljubljana, 1967, str. 318–327.

⁷ I. Cankar, *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*, ZD, XXV, str. 158–183.

strinjali voditelji socialnodemokratske stranke, ki so trdili, da je treba najprej rešiti socialna vprašanja, šele nato da bo mogoče najti zadovoljivo rešitev narodnostnih problemov, ki so vznemirjali habsburško monarhijo. Zato so se odločili, da bodo na volitvah nastopili skupaj z italijanskimi tovariši.

To je seveda povzročilo pravi val ogorčenja v krogih *Edinosti*, ki je napadla slovenske socialiste in jih obtožila, da rušijo narodno celovitost in se izneverjajo slovenski kulturi. Če upoštevamo te polemike, izzvenci Cankarjevo predavanje kot nekakšen odgovor na očitke *Edinosti*, ali bolje, kot odločen protinapad na meščansko stranko, ki si je lastila pravico, da govori v imenu celega naroda. Cankar je že prvi večer duhovito in bistrourmno pokazal na trhllost stališč, ki jih je zagovarjala *Edinost*, in potegnil jasno ločnico med narodom in ljudstvom, med narodovo kulturo in ljudsko kulturo. Narod mu pomeni toliko kot meščanski krogi, ki se opajajo v svojem hejslovanstvu in izrabljajo kulturo v svoje politične in ekonomske namene, ne da bi imeli zanjo količkaj smisla in posluha. Za ljudstvo pa ima široko maso slovenskih delavcev in kmetov, ki se mu zdijo edina podlaga, na kateri je mogoče zgraditi trdno in zdravo kulturno in nacionalno življenje. V tem svojem navdušenjem za ljudstvo je Cankar storil pogumen in radikalen korak, saj je dal besedi kultura širši pomen od tistega, ki ga je navadno srečati. Kultura mu namreč ne pomeni zgolj duševnih dobrin, ki so rezultat dela generacij umetnikov in mislecev, temveč korenini v najširših ljudskih množic in je, kakor sam pravi, »rezultat vsega našega duševnega in materialnega dela od začetka narodovega zavednega življenja do danes«. ⁸ Tako na primer navaja kot pomembno etapo v zgodovini slovenske kulture ne samo reformacijsko dobo, temveč tudi kmečke punte v šestnajstem in sedemnajstem stoletju. Prodorna je njegova ugotovitev, da je »vsaka ped svobode, ki si jo ljudstvo pribori — korak naprej v kulturi«. ⁹

Ta trditev ni bila mogoče nikjer tako na mestu kot prav v Trstu, kjer je slovenski človek neprestano poslušal slavospeve italijanski kulturi, ki ji po tradicionalnih merilih seveda ni mogel zoperstaviti enakovredne slovenske kulture. Cankar je s to trditvijo dal svojim poslušalcem krepke argumente v podporo njihove nacionalne zavesti, saj jim je zagotovil, da »nobeno delo, ki ga je izvršil človek v prilog svobode, torej v prilog kulture, ne izgine za vekomaj, ne ogenj ga ne more za vekomaj pokončati, ne meč!« ¹⁰ Hkrati jim je tudi zagotovil, da njihov boj za socialno in politično pravičnost, ki je prav v Trstu dosegel izredno ostrino, bogati in krepki celotno slovensko skupnost. Proletariat s svojo politično akcijo na ta način ne izdaja narodnosti, temveč pravzaprav postavlja temelje za njen popolnejši razcvet. Če so Cankarjevi številni poslušalci iz delavskih vrst lahko cenili njegovo misel, tega niso mogli storiti meščani, saj so se pisateljeve teze preveč oddaljevale od njihovega ozkega pojmovanja kulture in bile preveč nasprotno tisti samodopadajoči podobi, ki so jo imeli o svoji vlogi na čelu naroda.

V trenutku hude politične napetosti se *Edinost* ni mogla premagati, da ne bi precej pikro komentirala Cankarjevega prvega predavanja, češ da »bi si to pot

⁸ *Ibidem*, str. 166.

⁹ *Ibidem*, str. 167.

¹⁰ *Ibidem*, str. 167.

v Trst lahko gospod Cankar prihranil!«¹¹ Očitala mu je, da tržaških razmer ne pozna in da ne razume nuje, ki sili Slovence na Primorskem, da skušajo premostiti ideološke razlike in nastopiti enotno.

Cankar jim seveda ni ostal dolžan odgovora in je jasno povedal, da se mu zdi popolnoma naravno govoriti na isti način, kjerkoli postavi svojo nogo v slovenski domovini.¹² Po tej uvodni polemiki z *Edinostjo* je nadaljeval z razpletanjem svojih misli in kot kulturni delavec ponudil proletarcem podporo v boju proti kapitalizmu. Obenem je poudaril, da more samo skupna akcija rešiti kulturo iz današnjega bankrota: »Dokler bo ljudstvo suženj družbe, suženj tega anonimnega naroda«, je zaključil, »dotlej bo tlačanila, dotlej bo brezpravna in ponižana tudi duševna kultura. Boj za osvobojenje ljudstva je kulturni boj in kdor ta boj obrekuje, kdor mu postavlja nečiste cilje, je sovražnik ljudstva in sovražnik kulture.«¹³

Edinost tudi to pot ni molčala in je že čez dva dni, 27. aprila, objavila polemičen odgovor, podoben prvemu odjeku na Cankarjevo predavanje. Meščanski časopis je namreč trdil, »da se tako, kakor je predaval gospod Cankar o slovenski kulturi, ne sme govoriti Slovincem ob meji, ki v svojem obupnem boju za obstanek potrebujejo vzpodbujanje moralne zaslombe, ki jim je ne sme odrekati niti socijalno demokratični inteligent — ako res želi, da se ta narod ohrani in dvigne.«¹⁴ Jasno je, da gre tu za izražanje tistega vitimizma, tipičnega za kulturno življenje na Tržaškem, ki se z izgovorom o svoji ogroženosti zapira v varno zavetje tople grede in težko prenese sunek ostre besede, kakršna je bila Cankarju všeč.

Jadikovanja *Edinosti* seveda niso naredila na pisatelja nobenega vtisa. Ko se je leto pozneje spet vrnil v Trst, je namreč nastopil s prav tako odločno in kritično besedo. 21. maja 1908 je v okviru *Ljudskega odra* govoril o *Trubarju in Trubarjevih slavnostih* in znova načel problem o slovenski kulturi na dokaj ikonoklastičen način.¹⁵ Kot je napisal v poročilu o predavanju *Rdeči prapor*, »pretvarjajo naši rodoljubi (Trubarja) v narodnjaka, kakor se jih srečava v 'Balkanu' vse polno...«¹⁶ Cankar pa je Trubarja orisal za revolucionarja, ki je odločno pretrgal s pohlevno in strahopetno tradicijo ter zaoral novo brazdo na polju slovenske kulture. Svoja izvajanja je navezal na veliki boj med klerikalci in svobodomislenci, ki je spomladi l. 1908 zajel vso avstrijsko intelektualno javnost in ga poznamo pod imenom »afera Wahrmund«.¹⁷ Z vso ostrino je napadel klerikalce in izrazil zaskrbljenost nad ugotovitvijo, »da je naš narod še dandanašnji veliko bolj narod škofa Hrena nego pa narod Trubarjev...«¹⁸ Trdil je, da Trubarjeva zapuščina pripada slovenskemu delavstvu, ki mora časovnemu razmerju primerno nadaljevati in dopolniti Trubarjev življenjski program. Predavanje o Trubarju in neohranjeno predavanje o *Slovenski prozi in slovenskem jeziku*, ki ga je imel Cankar naslednjega dne, sta doživeli izreden uspeh.

¹¹ *Edinost*, 25. IV. 1907.

¹² I. Cankar, *Slovensko ljudstvo in slovenska kultura*, ZD, XXV, str. 171.

¹³ *Ibidem*, str. 183.

¹⁴ I. Cankar, *Trubar in Trubarjeve slavnosti*, ZD, XXV, str. 191—206.

¹⁵ I. Cankar, ZD, XXV, opombe, str. 359, 360.

¹⁶ *Ibidem*, str. 360, 361.

¹⁷ *Ibidem*, str. 205.

¹⁸ *Ibidem*, str. 360.

Cankarju so se Trst in njegovi ljudje tako prikupili, da je začel celo misliti na možnost, da bi se za stalno preselil na Primorsko.¹⁹ On sam pa je naredil na voditelje socialnodemokratske stranke takšen vtis, da so ga še istega leta, ko so ustanavljali tednik *Delavski list*, povabili, naj prevzame uredništvo. V prvem trenutku je pisatelj, v skladu s svojo impulzivno naravo, zares mislil na možnost takega urejenega dela in menil, da bi znal napraviti »dober list«.²⁰ Vsa stvar pa je splahnela, saj so se socialistični voditelji kmalu zavedli, da pisatelj zaradi svojih bohemskih navad ni primeren za tako službo.

Cankar je v zadnjem desetletju pred smrtjo bredel v vedno bolj neurejeno življenje, kar je vzbujalo zaskrbljenost med njegovimi prijatelji in znanci. Med njimi je bilo mnogo Tržačanov in Primorcev, ki so mu skušali konkretno pomagati, ga finančno podpirati, ga vabili na Kras in v Trst, v upanju, da jim bo uspelo spremeniti njegove samouničujoče navade. Tako je Cankar v zadnjih letih pred vojno večkrat živel v Trstu ali v bližnji okolici in se vedno intimneje spoznaval s tukajšnjimi problemi in ljudmi. Vera v pomembno vlogo, ki jo more tržaški slovenski proletarijat izvesti v prenovitvenem procesu celega naroda, ga je silila, da mu je vedno znova prihajal predavati. Bil je namreč prepričan, da taka vzgojno-ljudska akcija lahko rodi bogate sadove. Tako je na primer leta 1912 spet nastopil pred občinstvom Ljudskega odra s predavanjem *Anton Aškerc in njegova doba*, v katerem se je spomnil pravkar umrlega pesnika *Balad in Romanc*.²¹ V govoru je ponovno poudaril misel, ki je značilna za vsa njegova predvojna predavanja pred tržaško publiko, da je slovenska kultura, kakršna raste iz meščanskih, bodisi klerikalnih ali liberalnih razmer, brezplodna in da more doseči umetniško vrednost samo tisti kulturni delavec, ki se ne pusti zapeljati od siren buržoazije, temveč stoji odločno na strani nesrečnih, zatiranih in ogoljufanih: »In on«, pravi Cankar, »Anton Aškerc, je bil med slovenskimi pesniki prvi, ki je odkril prečudno dejstvo, da ne živita na slovenskem svetu samo slovenski malomeščan in slovenski kmet, temveč poleg teh dveh tudi slovenski delavec«.²² Tega Aškerc, pesnika, ki je sovražil vse tiste temne sile, ki tlačijo človeštvo k tlom, je Cankar slavil kot enega največjih mož, kar jih je kdaj rodila slovenska mati. Brez oklevanja in olepševanja pa je v imenu odpora do tiste cukrenosti in vodenosti, v katero je naravnost s pestjo udaril Anton Aškerc, denunciral pesnikov umetniški propad ter ga povezal z nezdravimi razmerami v slovenskem kulturnem življenju. Z odločnostjo in rezkostjo svojih sodb je Cankar kazal slovenskemu delavstvu na Tržaškem smer, h kateri naj teži v iskanju prave kulture, proste vsakega zlaganega sentimentalizma in patriotizma. V atmosfero, ki je bila vsa nasičena z nacionalističnimi strastmi, je Cankar prinašal s svojo suvereno gotovostjo o vrednosti in lepoti slovenskega jezika pomembno podporo tržaškim Slovincem, ne da bi se pri tem spuščal v strastno nacionalno polemiko.

Da pa problemi slovenskega življa na Tržaškem in Primorskem v boju za obstanek niso bila samo v njegovi zavesti, temveč tudi v srcu, je dokazal na začetku vojne s kratkim spisom o *D'Annunziu*, v katerem je rezko odgovoril na zahteve

¹⁹ I. Cankar, *Pismo Stefki Löflerjevi*, 17. in 27. V. 1908, ZD, XXIX, str. 52, 54.

²⁰ *Ibidem*, *Pismo Adi Kristanovi*, 25. II. 1908, str. 162.

²¹ I. Cankar, *Anton Aškerc in njegova doba*, ZD, XXV, str. 219–227.

²² *Ibidem*, str. 223.

italijanskega barda po delu slovenskega ozemlja.²³ Pa tudi v tem primeru se ni spustil v ceneno polemiko, temveč se je zadovoljil s tem, da je razgalil D'Annunzijevo bombastično poezijo, ga označil za pesnika-nepesnika in potožil, da se italijanski narod pušča zapeljovati demagogom. Svoje občutke pred nevarnostjo, ki je čedalje bolj grozila primorskim Slovencem, je skoraj sramežljivo izrazil v enem samem preprostem, a pretresljivem stavku: »Vse je mogoče na svetu, ali to ne sme biti mogoče.«²⁴

Značilen za tako zapiranje oči pred grozečo nevarnostjo, kot da bi jo bilo mogoče odstraniti, če jo človek preprosto zanika, je tudi njegov poznejši odnos do nacionalnih in teritorialnih problemov, s katerimi se je soočal proti koncu prve svetovne vojne slovenski narod. Medtem ko je Avstrija propadala in so novice o londonskem sporazumu, s katerim so l. 1915 zavezniki obljubili Italiji velik del slovenskega ozemlja, postajale vedno določnejše, se je Cankar zatekal v iluzijo, da bo slovenski narod, kakor drugi narodi, imel pravico do samoodločbe. Posebno po objavi Wilsonovih točk, po zmagi ruske revolucije in po majniški deklaraciji, je bil prepričan, da se bodo slovenske teritorialne zahteve mogle uveljaviti na mirovni konferenci.

Ko je bil spomladi l. 1918 spet povabljen v Trst, je napovedal, da bo govoril o temi z optimističnim naslovom *Očiščenje in pomlajenje*.²⁵ Kljub težavam in pomanjkanju je bil Cankar v tem času izredno pozitivno razpoložen. Že februarja istega leta je sporočil iz Ljubljane tržaškemu znanцу Karlu Široku: »V Ljubljani je zdaj kulturno življenje zares na višku, nikoli ni bil duševni razmah tako mogočen, kakor je te zadnje čase. Ko pogledam in pregledam vse, kar se godi, je moje zaupanje v prihodnost naroda trdno in verno.«²⁶

V slovenskem političnem in kulturnem ambientu je v tem času potekala izredno živahna diskusija o novih razmerah, ki so bile, kakor so vsi čutili, pred vrati. Z majniško deklaracijo so predstavniki meščanskih političnih strank jasno postavili svojo zahtevo po samostojni jugoslovanski državi pod habsburškim žezlom. V okviru same socialnodemokratske stranke, ki je dolgo stala na avstromarksističnih pozicijah in bila iz ekonomskih razlogov naklonjena ohranitvi stare Avstrije, so se pojavili mladi intelektualci, ki so se pridružili nacionalnim zahtevam, izraženim v majniški deklaraciji. Na njihovo pobudo je Cankar 10. marca 1918 spet nastopil pred poslušalci *Ljudskega odra* in razložil svoje poglede na sodoben politični položaj. Poudaril je, da bi bila »brez Trsta, brez morja, svobodna, samostojna, demokratična Jugoslavija nemogoča, mrtva že ob rojstvu; pokopana za vekomaj«.²⁷ Še enkrat je izrazil tisto veliko vero, ki jo je izpovedal v svojem prvem predavanju v Trstu, vero v vrednost in kulturno pomembnost vsakega narodovega žrtvovanja in trpljenja — »Nobena solza ni potočena zastonj, nobena kaplja krvi ni prelita zastonj.«²⁸ Grozote »jeklene kopele«, skozi katero je šel slovenski narod, so se mu zdele kot poroštvo »očiščenja in pomlajenja«, ki ga je opazal v političnem in kulturnem življenju svojega časa.

²³ I. Cankar, *D'Annunzio*, Izbrana dela, X, str. 417—420.

²⁴ *Ibidem*, str. 419.

²⁵ I. Cankar, *Očiščenje in pomlajenje*, ZD, XXV, str. 239—249.

²⁶ I. Cankar, *Pismo Karlu Široku*, 18. II. 1918, Dan sept.—okt. 1976, str. 13.

²⁷ I. Cankar, *Očiščenje in pomlajenje*, ZD, XXV, str. 239.

²⁸ *Ibidem*, str. 240.

Zdelo se mu je, da sta slovenska ljudska stranka in celo narodnonapredna stranka doživeli pomemben preobrat in končno sprejeli odločno narodnoobrambno stališče. Tudi v socialnodemokratski stranki, ki ji je očital, da se v preteklosti ni znala zasidrati med slovenskim ljudstvom in se prilagoditi specifičnim razmeram slovenskega naroda, je opazal nove in spodbudne premike. V tem kontekstu je izrekel besedo, ki nas preseneča zaradi jasnovidnosti in politične zrelosti: »Temeljna načela socializma in zadnji cilji njegovi so last vseh narodov; toda pota, ki vodijo do teh ciljev, si mora začrtati vsak narod zase, po svoji posebnosti, po svojih domačih gospodarskih, političnih in kulturnih razmerah.«²⁹ V svojem odobravanju mladih v socialnodemokratski stranki, ki so trdili, da je potreben najprej dom, nato pa ga bo mogoče šele urediti po pravičnih socialnih načelih, pa je, ne da bi se morda sam jasno zavedal, stopil še korak dalje od njih samih. Medtem ko so bili mladi socialisti prepričani, da mora voditi boj za slovenske nacionalne zahteve buržoazija in da jo mora proletarijat v tem naporu podpirati ter ji slediti, je Cankar to razmerje drzno preobrnil in podaril, da se mora prav slovensko delavstvo, »ki je vajeno preizkušenj in trpljenja, vajeno bojev in je vztrajno v bojih«,³⁰ postaviti na čelo nacionalnega prepورا.

Poln vere v socialno in narodnostno prenovitveno silo proletariata je šel še dlje in v velikem procesu, ki ga je doživljala Evropa, označil slovenski narod z najplemenitejšim atributom, ki mu ga je mogel dati: »narod-proletarec«. Opirajoč se na to prepričanje, je bodril svoje poslušalce, naj se ne »strašijo dnevnega trpljenja, ne zakrivajo oči pred grozotami časa, ampak naj jim pogumno pogledajo v lice. Ne samo človek, ne samo narod, temveč tudi človeštvo se bo vzdignilo iz močvirja, očiščeno in pomlajeno.«³¹

Cankar je tudi v svojem zadnjem tržaškem nastopu, samo nekaj mesecev pred smrtjo, izpovedal tisti visoki humanizem, ki je bil kašipot vsemu njegovemu literarnemu in političnemu delu in ki je prav v tržaškem ambientu, tako zastrupljenem od nacionalističnih mrženj, s svojo plemenito in umerjeno besedo zablestel v posebno svetli luči.

S svojimi nastopi je Cankar kot nihče drug pokazal, kako suvereno in ponosno zna odgovoriti intelektualec slovenskega naroda na napade tistih šovinističnih krogov, ki so temu narodu zanikali pravico do samostojne kulture in celo možnost obstoja.

²⁹ *Ibidem*, str. 245.

³⁰ *Ibidem*, str. 247.

³¹ *Ibidem*, str. 249.